

Engelli Haklarına İlişkin Mücadele Sürecinde Engelli Aktivistlerin Aktivizme Yükledikleri Anlamlar ve Deneyimleri*

The Meanings Disabled Activists Ascribe to Activism and Their Experiences in the Process of Struggling for the Rights of People with Disabilities

Begüm ARDAHANLIOĞLU*, Esra BURCU SAĞLAM**

Öz

Çalışmada aktivistlerin engelliliği ve engellilik aktivizmini nasıl tanımladıkları, aktivist olma amaçları ve süreçleri, aktivist faaliyetleri, bu faaliyetlerde karşılaştıkları kurumsal ve sosyal sorunların neler olduğu ve aktivist faaliyetlerde pandemi döneminin rolüne ilişkin değerlendirmeleri anlaşılacak istenmiştir. Çalışmanın amacı engellilik sosyolojisinin bakış açısı üzerinden şekillendirilmiş ve kuramsal olarak engelliliğin sosyal modeli ile insan hakları modelinden destek alınarak, elde edilen nitel veriler temellendirilmiştir. Nitel yöntem benimsenerek online derinlemesine görüşme tekniği kullanılmış ve veriler MAXQDA programında analiz edilmiştir. Çalışmada aktivistler engellilik tanımına ilişkin olarak bireyin kendi tercihinin önemsenmesi gerektiği düşüncesini benimsemektedirler. Aktivistler engellilik aktivizmini sorunların giderilmesi ve çözümlerin işlevsel olması yönünde değişimleri sağlayan ve hak temelli mücadele yapma olarak tanımlamışlardır. Aktivist olmanın temel amacı değişimi talep etmek ve bunun için harekete geçerek engelli bireylerin lehine düzenlemeler yaratmak yönünde mücadele etmektir. Aktivistlerin bu amaç doğrultusunda benimsedikleri çeşitli yöntemler olmakla birlikte hem eylemlerini yerine getirmede hem de yöntemlerini işletmede çeşitli sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Aktivistler engelli bireylerin karşılaştıkları sorunları ‘ayrımcılık’ ve ‘dışlanma’ temelinde betimlemişlerdir. Aktivistler pandemi döneminin engellilik aktivizminin hem olumlu hem de olumsuz bazı yeni süreçler doğurduğuna ilişkin düşüncelere sahiptirler. Bulgular Türkiye’de engelli aktivistlerin aktivizme ilişkin deneyimlerini, düşüncelerini, sorunlu gördükleri konuları ve değişim yaratılması gereken alanları anlamada ve yorumlamada genelleyici olmayan bazı ipuçları sunmuştur. **Anahtar sözcükler:** Engelli hakları aktivizmi, engellilik aktivizmi, engelli hakları aktivistleri, engelli aktivistler, aktivizm.

* Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Prof. Dr. Esra BURCU SAĞLAM’ın danışmanlığında yazılmış olan *Türkiye’de Engelli Hakları Aktivizmi: Engelli Aktivistler Üzerine Nitel Bir Çalışma* başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-posta: begumardahanlioglu@hacettepe.edu.tr ORCID: 0000-0001-7945-490X

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-posta: esburcu@hacettepe.edu.tr ORCID: 0000-0003-1254-8535

Abstract

In this study, it was aimed to understand how the activists define disability and disability activism, the objectives and processes of being an activist, their activist activities, the institutional and social problems they encounter in these activities, and their evaluations of the role of the pandemic period in activist activities. The aim of the study was shaped from the perspective of the sociology of disability and the gathered qualitative data was based theoretically by taking support from the social model of disability and the human rights model. By using the qualitative method, online in-depth interview technique was used and the data were analyzed in the MAXQDA program. In the study, the activists adopt the idea that the individual's own preference should be considered regarding the definition of disability. Activists have defined disability activism as those who provide rights-based campaigns and make changes to solve problems and make solutions functional. The main purpose of being an activist is to demand change and to take action to create regulations in favor of people with disabilities. Although there are various methods adopted by the activists for this purpose, they are faced with various social, cultural, economic and political problems both in carrying out their actions and in operating their methods. Activists described the problems faced by people with disabilities on the basis of 'discrimination' and 'exclusion'. Activists have thoughts that the pandemic period has created some new processes, both positive and negative, for disability activism. The findings provided some non-generalizing clues in understanding and interpreting the experiences, thoughts, issues, and areas where change needs to be created by the activists with disabilities in Turkey.

Keywords: Disability rights activism, disability activism, disability rights activists, disabled activists, activism.

Giriş

Dünya Engellilik Raporu'nda paylaşılan verilere göre dünya nüfusunun %15'inin herhangi bir engellilikle yaşadığı tahmin edilmektedir (DSÖ ve Dünya Bankası, 2011, s. 283). Türkiye de diğer birçok ülke gibi önemli bir oranda engelli nüfusa sahiptir. Türkiye Özürlüler Araştırması'nın (2002) verilerine göre engelli bireylerin toplam nüfus içindeki oranı %12.29'dur (DİE ve ÖZİDA, 2004, s. 5). Engelli bireylerin birçok toplumda uzun yıllar boyunca ayrımcılığa uğradığı bir gerçektir. Shakespeare, Gillespie-Sells ve Davies'in (1996, s. 221) de vurguladıkları gibi tarih boyunca çeşitli şekillerde ayrımcılığa uğrayan engelli bireyler sıklıkla 'acınası', 'trajik', 'canavar' gibi tanımlamalarla anılmış ve toplumdan uzaklaştırılarak ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmüşlerdir. Sosyal sistemden dışarıda bırakılmalarına ilişkin engelli bireylerin tepkileri zaman içinde organize mücadele alanına dönüşmeye başlamış ve Burcu'nun (2020, s.194) da belirttiği gibi 1960'lı yıllardan bu yana ilk olarak ABD ve İngiltere'de olmak üzere farklı ülkelerdeki engelli aktivistler 'baskılara, dışlanmaya, izolasyona, ayrımcılığa uğramaya, ötekileştirilmeye ve marjinalleştirilmeye' olan tepkileriyle görünür olmaya başlamışlardır. Engelli birey olarak her gün çeşitli siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlarla karşı karşıya kalan ve aynı zamanda kendilerini aktivist olarak kabul ederek karşılaşılan bu sorunlarla mücadele eden ve bu çabayı sürdüren engelli aktivist bireylerin bizzat kendi deneyimleri Robertson ve Robertson'ın (2019, s. xii) belirttikleri gibi yaşadığımız bu 'aktivizm çağında' (age of activism) sorunları anlama, açıklama ve çözüm üretebilmede önemlidir.

Günümüz 'aktivizm çağında' dünyanın pek çok yerinde engelli bireylerin hakları için mücadele ortaya koyduğunu belirtenler (Soldatic ve Johnson, 2019; Pelka, 2012; Charlton, 1998) tüm bu aktivistlerin ayrımcılık, dışlanma, ötekileştirilme, baskıya uğrama gibi ortak deneyimlere sahip olduklarını ve bunlarla organize mücadele çabası içinde olduğunu vurgulamışlardır. Diğer taraftan bu aktivistlerin belirtilen ortak tavırlarına rağmen yaşadıkları ülkelerin dinamikleri bağlamında farklı deneyim süreçlerine dahil oldukları da gözden kaçırılmamalıdır. Türkiye'de engelli bireylerin ilk örgütlenmesi görme engelli bireylerle ilgili 1950 yılında kurulan Altı Nokta Körler Derneği ile görünür olmuştur. Burcu'nun (2007) da belirttiği gibi Altı Nokta Körler Derneği'nin ilk sivil toplum kuruluşu olduğu söylenebilir. Ayrıca T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı ve sırasıyla 1999, 2005, 2007, 2009 ve 2011 yıllarında gerçekleştirilmiş olan Özürlüler Şuraları ile T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelliler ve Yaşlılar Genel Müdürlüğü'nün (2013) aktivistler ile politika üreticiler arasında bir iletişim zemini yarattığı söylenebilir. 2000'li yıllarda engelli haklarına ilişkin ilk sözleşmenin (Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, 2009) imzalanması, Avrupa Birliğine uyum süreci engelli bireylerin aktivist olmalarında ve aktivist mücadelelerin gelişmesinde rol oynamıştır. Diğer taraftan dünyada ve Türkiye'de engellilik ve

engelli bireyler hakkında çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da hem engeli olan hem de bu konuda sistemli mücadele alanında yer alan aktivist engelli bireyleri konu edinen çalışmalar özellikle Türkiye’de oldukça kısıtlıdır.

Tüm bu bilgiler ışığında bu çalışmada Türkiye’deki engelli aktivistlerin sosyal dünyaları üzerinden aktivist mücadeleleri anlaşılacak istenmiştir. Daha açık bir ifadeyle bu çalışmada engelli aktivistlerin engellilik ve aktivizm kavramlarını nasıl tanımladıkları ve ilişkilendirdikleri, aktivist olma amaçları ve süreçleri, aktivist faaliyetleri, bu faaliyetlerde karşılaştıkları kurumsal ve sosyal-kültürel sorunların neler olduğu ve aktivist faaliyetlerde Covid 19 pandemi döneminin rolüne ilişkin değerlendirmeleri anlaşılacak istenmiştir. Çalışmanın bu amacı engellilik sosyolojisinin bakış açısı üzerinden şekillendirilmiştir. Bu çerçevede engelliğin anlamlandırılmasında dönüşüm yaratan sosyal model, çalışmanın ana dayanağı olmuştur ve engelli bireyleri hak öznesi ve engelli bireylerin karşılaştığı sorunları bir hak meselesi olarak gören insan hakları yaklaşımı ile çalışmanın kavramsal ve kuramsal desteği sağlanmıştır. Bu çalışmada belirtilen genel amaca ilişkin ‘Engelli aktivist bireyler engelliliği nasıl tanımlamaktadırlar?’, ‘Engelli aktivist bireyler aktivizmi nasıl tanımlamaktadırlar?’, ‘Engelli aktivist bireyler aktivist olma süreçlerini nasıl deneyimlemişlerdir?’, ‘Engelli aktivist bireyler aktivist olarak amaçlarını nasıl açıklamaktadırlar?’, ‘Engelli aktivist bireyler ne tür aktivizm yöntemlerini kullanarak hangi faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir?’, ‘Engelli aktivist bireyler aktivist faaliyetlerini gerçekleştirirken hangi zorluklarla karşılaşmaktadırlar?’, ‘Engelli aktivist bireylere göre yaşanan pandemi dönemi onların aktivist faaliyetlerinde nasıl rol oynamıştır?’ ve ‘Engelli aktivistlerin değerlendirmeleri çerçevesinde engelli bireyler hangi sorunları yaşamaktadırlar?’ olarak belirlenen problem cümlelerine cevap aranacak istenmiştir.

Engellilik Aktivizmi ve Engellilik Sosyolojisi Bakış Açısı Üzerinden Engelli Hakları Mücadelesinde Aktivist Olma

Aktivizm, üzerinde uzlaşmış tek bir tanıma sahip değildir. Bununla birlikte en genel anlamıyla aktivizmin bir amaç uğruna yapılan eylemi temsil ettiği (Martin, 2007, s. 19) ve değişim veya var olanın sürdürülmesi için bir mücadele sürecini içerdiği söylenebilir. Aktivizm, değişimi arzulayan, talep eden ve bunun için çalışan aktivistlerin, birbirlerinin yaşam rutinlerini değiştirme isteğini ve arzusunu fark etmeleri ve tanımları ile hayat bulur (Jordan, 2002, s. 12). Gellner ve Karki (2007, s. 363) aktivizmi, ‘bilinçli olarak dile getirilmiş bir program doğrultusunda dünyayı etkilemek veya yeniden yaratmak için kampanya yürütme pratiği’ ve aktivistleri ise ‘bu amaçlara adanmış örgütlerin üyeleri’ olarak tanımlamışlardır. Gitlin’e (2003, s. 4) göre ise aktivist bir kişi, dünyayı olduğu gibi kabul etmeyi reddeden kişidir ve aktivistlerin sadece eleştiride bulunması veya sadece değişimi istemeleri, değişim için gerekli eylemleri teşvik etmeyecektir (Gitlin, 2003, s. 60). Bunun için aktivistlerin çeşitli araçları kullanarak harekete geçmeleri, eylemlerde bulunmaları ve bu eylemlerin sonuçlarını takip etmeleri gereklidir. Ayrıca günümüz aktivizmini amaçlarına göre değerlendiren Jordan (2002, aktaran Martin, 2007, s. 23) günümüzdeki bazı aktivist eylemlerin sadece politikaları değiştirmeyi amaçladığını bazılarının ise gelecek odaklı olarak sadece politikaları değil sosyal ilişkileri de değiştirmeyi hedeflediğini belirtmiştir.

Yukarıdaki aktivizm tanımlarına paralel olarak engellilik aktivizmi yine en genel anlamıyla, engelli bireylerin kendilerini ilgilendiren sorunları ele almalarını, politika gündemlerinde değişiklik yaratmak için aktif çaba göstermelerini ve bunun için çeşitli faaliyetlerde bulunmalarını ifade etmektedir (Balcazar ve Luna, 2006, s. 24). Engelli bireylerin aktivist olmaları hem engelli bir birey olarak ‘normların dışında ya da karşısında bir kimlik edinimi’ (Burcu, 2020, s. 14) hem de engelli kimliği ile birlikte bir aktivist olmayı benimseme sürecini ifade etmektedir. Balcazar ve Luna’nın (2006, s. 26) belirttikleri gibi engelli bireyler uzun yıllardan bu yana vatandaşlık haklarından mahrum bırakılmış, karar alma süreçlerinden dışlanmış ve marjinalleştirilmiş bireyler olarak toplumda yer almışlardır. Bu çerçevede Balcazar ve Luna (2006, s. 26) engelli bireylerin maruz bırakıldıkları bu uzun baskı ve ayrımcılık tarihinin üstesinden gelmelerinde ve kendi güçlerini kullanarak sosyal gerçekliklerini dönüştürme konusundaki kapasitelerini ön plana çıkarmalarında, dolayısıyla aktivist mücadele içerisine girmelerinde ‘yetersiz kendilik algıları’nın olumsuz rolü olduğunu belirtmişlerdir. Bu çerçevede engelli bireylerin doğrudan kendilerinin katıldıkları aktivizm mücadelelerinin geciktirildiğini vurgulamak yerinde olur. Zira Burcu’nun (2006, s. 70) belirttiği gibi toplumda engelli bireylere ilişkin hâkim olumsuz kültürel bakış açısı ve etiketlemelerle engelli bireylerin kimlik

oluşum süreçleri olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu bakımdan olumlu ve güçlü bir engelli kimliği geliştirememiş bireylerin aktivist bir kimlik inşa etme süreçleri zor görünmektedir.

Anlaşıldığı üzere aktivizmin ana odağı değişim isteği ve değişim eylemleridir. Bu bağlamda günümüz engellilik aktivizmi Jordan'ın sınıflaması dikkate alındığında, ağırlıklı olarak gelecek odaklı olarak hem politikaları hem de sosyal ilişkileri değiştirme yönünde eylemlerde gözükmektedir. Burcu'nun (2020, s. 199) da belirttiği gibi özellikle Batıdaki engelli aktivizminde engelliliğe yüklenmiş olan hâkim olumsuz anlamlar yeniden inşa edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda günümüz engellilik aktivizminin politikalar, sosyal ilişkiler değişiminin yanı sıra bu değişime önemli bir zemin oluşturacak olan sosyal ilişki süreçlerinde üretilen olumsuz kültürel anlamları değiştirmeye yönelik çabasının da önemli olduğunu söylemek gerekir. Engelli bireyler, toplumdaki diğer bireyler tarafından 'trajik bir kaderin şans eseri kurbanları' olarak görülmeye devam etmelerine rağmen, sorunun kaynağını bireyselden ziyade engelleyen toplumun bir ürünü olarak yeniden tanımlamışlardır (Campbell ve Oliver, 1996, s. 105). Bu anlamda engellilik sosyolojisinin bakış açısından aktivist olma hem toplumda siyasi, sosyal, kültürel alanlarda bir dönüşümü hem de engelli bireylerin kendilik algılarında olumlu değişim yaratmayı hedefleyen engelli bireyleri ifade etmektedir.

Batıdaki engellilik aktivizminin önemli örneklerinden biri olarak kabul edilen UPIAS'ın (The Union of the Physically Impaired Against Segregation) değişme odaklı eylemleri arasında yer alan 'Fundamental Principles of Disability' (Engelliliğin Temel İlkeleri) kitapçığında (1976) bireyin fiziksel durumunu işaret eden 'sakatlık' (impairment) ile bu özelliğinden dolayı bireyin yaşadığı toplumda engelli hâle getirilmesini işaret eden 'engellilik' (disability) arasında ayırım yapılarak sakat bireyleri engelli hâle getirenin toplum olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda kitapçıkta engellilik, sakat bireyleri ana akım toplumsal faaliyetlere katılımdan dışlayan sosyal organizasyonun neden olduğu dezavantajlı konum olarak kabul edilmiştir (UPIAS, 1976, s. 14). UPIAS'ın bu eylemi engelli aktivist ve sosyolog Mike Oliver'ın konuya ilişkin aktivist görüşlerinin temelini oluşturmuş ve bu temel üzerinden engelliliğe ilişkin sosyal model yaklaşımını geliştirmesine önderlik etmiştir (Shakespeare, 2011, s. 52). Zira Oliver da (1996, s. 30) sosyal modeli geliştirmeye ilişkin çalışmalarında UPIAS'ın bu çabasından önemli oranda etkilendiğini belirtmiştir. Görüldüğü üzere değişme odaklı aktivist eylemler bu konudaki diğer aktivistlere ve bilim insanlarına yol gösterici olmaktadır.

Sosyal model engelli hakları mücadelesinde âdeta bir dönüm noktasıdır. Sosyal modelin hâkim olduğu uzun yıllar boyunca engelliliğe ilişkin birçok alt sosyal modeller de geliştirilmiştir. Bunlardan biri 'insan hakları modeli'dir (Burcu, 2020, s. 31-35). İnsan hakları modeli, engelliliği bir sosyal inşa olarak anlar ve doğrudan 'insan olma' ve 'insani yaşama onuru' ile ilgilenir. Bu modelin ana söylemi toplum tarafından engelli insanların ezilen bir grup olarak inşa edildiğidir (Burcu, 2010, s. 76). İnsan hakları modeli BM tarafından kabul edilmiş uluslararası bir sözleşme olan 'Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin (2006) yürürlüğe girmesinden günümüze kadar gelişerek özellikle engelli bireylere yönelik politikalar bağlamında önem arz etmiştir (Lawson ve Beckett, 2020, s. 371; Jackson, 2018, s. 7). Hurst'e (2004, s. 298) göre Leandro Despouy'un 'Human Rights and Disabled Persons' (İnsan Hakları ve Engelli Bireyler) (1993) başlıklı raporu, insan hakları modelinin uluslararası düzeyde görünürliğünde önemli bir rol oynamıştır. Nitekim bu raporla birlikte engelliliğin bir insan hakları meselesi olduğu kabul edilerek engelli bireylerin haklarının sistematik olarak reddedildiğine dikkat çekilmiştir. Swain'in (2004, s. 57) ifadesiyle insan hakları yaklaşımı, sosyal modelden ve engellilerin baskıya uğramasına yönelik küresel meydan okumadan kaynaklanan sosyal değişim için temel uluslararası itici gücü oluşturmaktadır. Engellilikle ilgili her konuda engelli bireylerin kendilerinin odak noktası olarak kabul edildiği hak temelli yaklaşım (Burcu, 2020, s. 191) engelli bireylerin haklarının herkesle eşit ve adil bir şekilde sağlanması konusunda aktivist faaliyetlerin ana kabulü olmuştur. Dolayısıyla engellilik aktivizminin ana açıklayıcı yaklaşımı, hak temelli sosyal modelin benimseyişi altında insan hakları ve onurlu yaşama verilen önem ile şekillenmiştir.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Bilindiği üzere anlama odaklı olan nitel araştırma yöntemi araştırmaya konu olan aktörlerin görüşleri üzerinden ilgilenilen konuya ilişkin nitel verileri toplamayı amaçlar (Burcu Sağlam, 2018, s. 116). Bu çerçevede çalışmada *Türkiye'de Engelli*

Hakları Aktivizmi: Engelli Aktivistler Üzerine Nitel Bir Çalışma başlıklı yüksek lisans tez araştırması için elde edilen nitel veriler kullanılmıştır. Bu veriler yaklaşık 6 aylık bir süre boyunca kendisini engelli aktivist olarak tanımlayan 12 katılımcı ile yapılan online derinlemesine görüşmeler yoluyla elde edilmiştir. Araştırmanın etik izni 27 Nisan 2021 tarihinde Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonundan alınmıştır. Ayrıca katılımcılardan aydınlanmış onam alınarak araştırmaya gönüllü katılımları sağlanmıştır.

Araştırmanın veri toplama süreci katılımcılarla online derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak sürdürülmüştür. Bu süreçte online görüşmeler araştırmacının gönderdiği Zoom linki üzerinden gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın pandemi dönemine rastlaması hedeflenen yüz yüze derinlemesine görüşmeleri online platforma taşımakla birlikte araştırmanın konusunu temsil eden amaçlı örneklem grubunun online platforma erişebilirliği ve kullanılabilirliği de dikkate alınarak bu süreç yürütülmüştür. Şüphesiz Ardahanlıoğlu'nun (2022) da belirttiği gibi pandemi dönemi yüz yüze derinlemesine görüşmeleri online derinlemesine görüşmeye dönüştürebilir ancak araştırmanın konusu ve katılımcıların profilleri de bu tekniğin uygulanmasında mutlaka araştırmacının dikkat edeceği önemli kriterler içinde yer almalıdır.

Araştırmanın amaçlı örnekleme aktivist olan ve kendini aktivist olarak tanımlayan engelli bireylerden oluşmaktadır. Katılımcılara K1, K2, K3 ..., K12 olarak kod isimler verilmiştir. Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine Tablo.1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri.

Katılımcı	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Çalışma Durumu	Medeni Durum	Engellilik Durumu
K1	Erkek	Lisans	Çalışıyor	Bekar (boşanmış)	Görme Engelli
K2	Erkek	Lisans	Çalışıyor	Bekar	Ortopedik Engelli
K3	Erkek	Doktora	Çalışıyor	Evli	Görme Engelli
K4	Kadın	Doktora	Çalışıyor	Evli	Görme Engelli
K5	Kadın	Doktora	Çalışıyor	Bekar	Ortopedik Engelli
K6	Kadın	Lise	Çalışıyor	Bekar (boşanmış)	İşitme Engelli
K7	Kadın	Doktora-devam	Çalışıyor	Evli	Görme Engelli
K8	Erkek	Lisans	Çalışıyor	Evli	Ortopedik Engelli
K9	Erkek	Lise	Çalışıyor	Evli	Ortopedik Engelli
K10	Kadın	Lisans-devam	Öğrenci	Bekar	Otizmi
K11	Kadın	Yüksek Lisans	Çalışıyor	Bekar	Görünmeyen Engellilik Hâline Sahip
K12	Erkek	Lisans	Çalışıyor	Bekar	İşitme Engelli

Veriler MAXQDA PLUS 2020 versiyonu kullanılarak MAXQDA programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Veriler Strauss ve Corbin'in (1998) nitel veri analizi yöntemi ile 'açık', 'eksen' ve 'seçici' kodlama süreçleri üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışmanın nitel veri analizi sonucunda 'bilgi birikimi ve deneyimle değişen kavramlar', 'değişim isteği ve harekete geçme', 'öne çıkan faktörler', 'engelliler lehine değişim yaratmak', 'sokağa inmek- yasal başvurular-lobicilik-online faaliyetler ve birçok şey', 'yardım ile acımanın yeniden inşası' ve 'ayrımcılık ve dışlanma' şeklindeki temalara ulaşılmıştır.

Bulgular

Aktivistlerin Engellilik Tanımları: *Bilgi Birikimi ve Deneyimle Değişen Kavramlar*

Çalışmanın birinci problem cümlesine ilişkin olarak aktivistlerin engelliliği nasıl tanımladıkları ve aktivist mücadelelerinde engelli olmaya hangi anlamları yüklediklerinin anlaşılmasında ‘bilgi birikimi ve deneyimle değişen kavramlar’ temasına ulaşılmıştır.

Aktivistler tarafından *engelli*, *sakat*, *engelli birey*, *engellenen birey*, *engellilik hâli*, *yeti farklılığı* gibi kavramlar, engelliliği genel olarak ifade etmek için kullanılan şemsiye terimlerdir. *Kör*, *sağır*, *sakat*, *otistik*, *görme engelli*, *işitme engelli*, *fiziksel engelli*, *ortopedik engelli*, *serebral palsili*, *omurilik felçlisi*, *kas hastası* gibi kavramlar ise engel durumunu ifade etmek için kullanılan kavramlardır. Aktivistler belli kavramları kullanmakla birlikte yıllar içerisinde artan bilgi birikimleri ve deneyimleri ile kullandıkları kavramlarda veya kavramları anlamlandırma biçimlerinde farklılıklar olduğunu ifade etmişlerdir.

Aktivistler *engelli* ve *sakat* kavramları arasında içerik açısından fark olduğunu kabul etmişlerdir. Aktivistler tarafından *sakatlık* bedene ait bir durum olarak tanımlanırken *engellilik* engellenme hâli ile tanımlanmaktadır.

“(…) sakatlık bedene ait bir durum, engellilik dışsal çevreden kaynaklanan, içinde bulunduğunuz toplumun ekonomik, teknolojik, sosyolojik, politik durumlarına, koşullarına göre şekillenen bir şey benim için ve değişen bir şey, tarihselliği olan bir şey. Yani yüz yıl öncesinin engellisiyle şimdinin engellisi bir değil. Yüz yılın öncesinin körü hâlâ kör (...) sakatlık benim bedensel durumumu anlatan bir şey, engellilik engellenme hâlimi anlatan bir şey ve engellilik bu anlamda sadece sakatları ilgilendiren bir kavram da değil. O bir sosyolojik ve politik bir durum. (...) yani yeri ve zamanına göre kimi zaman kadınları, kimi zaman göçmenleri, kimi zaman çocukları, kimi zaman LGBTİ bireyleri ilgilendiren ... çünkü engellenmekten doğan bir olay.” (K8)

Bazı aktivistler *sakat* kavramının aktivist ve politik bir tavrı yansıttığını ve bunun üzerinden bir kimlik inşa edildiğini belirtmişlerdir. Yine benzer şekilde bazı aktivistler de *engelliliği* öncelikle bedensel gerçeklik olarak kabul ederek bu gerçeklik üzerinden ‘kör kimliği’, ‘sağır kimliği’, ‘otistik kimliği’, ‘sakat kimliği’ şeklinde çeşitli kimliklerin inşa edildiğini belirtmişlerdir.

“(…) ben bu işi bir kimlik meselesi olarak gördüğümü her yerde söylüyorum. Dolayısıyla da hani böyle kelimeyi yumuşatmak gibi bir şeye kaymadığımı, hani kelimeyi yumuşatarak aslında savunmak istediğim şeylerden uzaklaştığımı hani söylüyorum. Yani ‘engelli’ dediğimizde bizi ne rahatsız ediyor işte tam da onu konuşalım diyorum. Yani engelli kelimesini niye sahiplenemiyoruz, orada bizi rahatsız eden şeyler neler tam da buradan başlayalım, diyorum. (...) Yani İngilizcede mesela (...) ‘people with disabilities’ demeye de gerek yok. ‘Disabled’ yani hadi bakalım buradayız; buradan sonra ne konuşuyoruz? demeye çalışıyorum ben.” (K11)

“‘Otizmli’yi sevmiyoruz çünkü otizm bizim benliğimizin çok büyük bir kısmını etkileyen ve benliğimizin çok büyük bir yapı taşı; dünyaya nasıl baktığımızı, perspektifimizi etkiliyor. Ondan dolayı ‘otistiği’ tercih ediyoruz. ‘Otizmli’ zaten genel olarak otistik birisinin çıkardığı bir şey değil (...) ve stigma da getiriyor devamında; otizmin sürekli olarak kötü bir şey olduğunu betimlediği için alt taraftan. (K10)

“‘Sağır’ kelimesini de kullanıyorum yeri geldiğinde ‘işitme engelli’ olarak da kullanabiliyorum yerine göre ama ben sağırım aynı zamanda çünkü sağır kültürünü, sağır kimliğimi taşıdığımı bildiğim için sağır kelimesini her zaman kullanırım.” (K12)

Bazı aktivistler de *sakatlık* kavramının ortopedik engelli bireyler dışında tüm engel gruplarının bedensel gerçekliğini ifade etmekte yetersiz olduğunu ifade etmişlerdir.

“(…) ‘sakat’ deyince genelde hep fiziksel engellileri anlıyor insanlar. Ben hani kimin anlaşıldığından ziyade sakat kelimesini de yine tamamen fiziksel özelliklere dayalı olarak tanımlandığı için doğru bulmuyorum kendimce. (...) ben engelli kelimesinin tamamen insan hakları bakış açısına daha uygun olduğunu düşünüyorum.” (K7)

Aktivistler engellilik hâlinin toplum tarafından sürekli üretildiğini vurgulayarak engellilik kavramına açıklama getirmeye çalışmışlardır. Bu açıklamayı yaparlarken engel durumunun asıl sorun olmadığı, bu durumu sorun hâline getirenin toplumun kendisi olduğu vurgusu ön plana çıkmaktadır.

“(…) benim yaklaşımında engelli birey hayata katılımı çeşitli şekillerde toplumu oluşturan diğer bireyler tarafından engellenen bireydir.” (K1)

“Şunu savunuyorum; ben bir farklılığa sahip bireyim. Herhangi bir fiziksel, serebral palsili birey olarak, fiziksel bir farklılığım var ve topluma tam aktif olarak katılmıyorum bazı alanlarda. (...) Bunların nedeni benim fiziksel durumum değil erişilebilirliğin olmaması. Toplumun suçu ve o yüzden aslında engellendiğimi söylüyorum, engellenen bir bireyim diyorum.” (K2).

“(…) bence kişiyi engelli yapan şey körlüğü ya da sağırlığı ya da topallığı değil. Kişiyi engelli yapan şey etraftaki düzenlemeler, çevredeki ön yargılar vesaire kurumsal ayrımcılıklar falan. Yani ayrımcılıklar bizi engelliyor aslında. (...) ben bir sarışın olmaktan farksız görmüyorum kör olmayı ama bunu farklı yapan ne, toplumdaki düzenlemeler (...)” (K3)

“(…) biz kendi kendimizi engelli olarak görmüyoruz, engellenen bireyler olarak görüyoruz çünkü hani bizim tek engellenen kısım iletişim olmaması, karşı tarafın hani işaret dili bilmemesi”. (K6)

Aktivistler engellilik kavramının toplumda engeli olmayan bireylerce gündelik yaşam içinde kullanımında olumsuz anlamın hâkim olduğunu bu nedenle bu kavramı kullanmaktan kaçındıklarını gözlemlediklerini belirtmişlerdir.

“(…) yani bir olay oluyor diyelim ki hani orada anlamadıysa kör olduğumu, belirtmem gerekiyorsa ‘ya ben körüm yalnız’ dediğimde ‘estağfurullah’ falan diyorlar çok komiğime gidiyor. Hani diyorum kör olduğumuza da ‘yok valla körüm’ falan diye yemin etmek zorunda kalıyoruz diye hani o günler aklıma geliyor aslında. Ama insanlar hani bunun ayıp olduğunu düşünüyorlar (...)” (K7)

“Yani ‘hayır kendinize engelli demeyin’, niye, ‘biz beyin engellilere engelli diyoruz’ gibi böyle bir eksantrik yaklaşımlarla tabii karşılaşıyoruz, tepki çekiyoruz. (...) ‘Hayır niye sen işte sakat diyorsun kendine?’ ‘Sen sakat değilsin sen engellisin, özel insansın’ falan diyenler oluyor yani. Tepki çekiyorsunuz.” (K8)

Yukarıda belirtilen durum karşısında engelli aktivistlerin önerdiği ve benimsediği düşünce ‘engelli kişi engellilikle ilgili bir durum belirtilmesi gerektiğinde kendisine nasıl hitap edilmesini istiyorsa o şekilde hitap edilmesi gerektiği’ yönündedir. Bununla birlikte aktivistlerin kullanmadığı ve kullanılmasını onaylamadığı kavramlar da bulunmaktadır. Örneğin ‘özürlü’ kavramı sorunu engelli bireyin kendisine atfettiği için kullanılmamalıdır. Yine ‘özel gereksinimli’ kavramı da haklardan yararlanma konusunda bir engel yaratmaktadır.

“‘Özel gereksinimli’ ye neden karşıyım. (...) benim kitapları okuyabilmem için bu kitapların farklı formatlarda basılması lazım; Braille alfabesi olabilir, sesli hâli olabilir falan. Şimdi neden bu özel gereksinim oluyor da senin Latin harfleriyle bunu okuyabilmen normal gereksinim oluyor? Yani kim neyi özel yapıyor, hangisi daha özel? Özel dediğimiz zaman her şeyden önce bir sivil hak gaspı oluyor. Yani, yani bu özel hani yapsak da olur yapmasak da olur. Temel hak değilmiş gibi. Hani bu benim okuma hakkımın, otobüslerde sesli anons hakkımın, sinemalarda film izleme hakkım sanki eeh işte bana özgü bir hak gibi oluyor ve insan hakkından çıkıyor...” (K3)

Aktivistlerin Aktivism Tanımları: *Değişim İsteği ve Harekete Geçme*

Aktivism ve aktivistlik kavramlarının ne anlama geldiğine ve hangi içerimleri taşıdığına ilişkin olarak aktivistlerin ‘engelli hakları aktivisti’, ‘engellilik alanında aktivist’ gibi kavramsal vurgularının yanı sıra ‘bağımsız yaşam aktivisti’, ‘insan hakları aktivisti’, ‘işaret dili üzerine aktivist’, ‘sağır hakları konusunda aktivist’ gibi kavramları da kullandıkları görülmüştür. Bunlar katılımcıların aktivist olarak kendilerini tanımlarken kullandıkları kavramlardır.

Aktivistler aktivizmi ‘değişim isteği ve bu isteğin gerçekleşmesi için çeşitli şekillerde harekete geçme hâli’ olarak görürlerken aktivizmin hem engelli bir birey olarak kendi deneyimleriyle hem de gözlemleriyle şekillendiğini vurgulamışlardır. Aktivistler gerçek sorunların ve bu sorunlar için harekete geçmenin özünde deneyimlerinin ve gözlemlerinin önemini belirtmişlerdir. Aktivistler kendilerinin bizzat yaşadıkları ve çevrelerinde gözlemledikleri sorunların ‘bir şeyleri değiştirebilir miyim?’ sorgusu yarattığını ve bu sorgulamanın değişim için harekete geçirdiğini ifade ederek aktivizmin kendileri için anlamını açıklamaya çalışmışlardır.

“(…) hani bir şey için yani bir şeyi değiştirmek için sorumluluk alma hâlidir. İşte bir şeyi, harekete geçmektir yani bir şeyi değiştirmek için harekete geçmektir. Dolayısıyla önemsiyorum ve harekete geçmek için uğraşıyorum ben de. Hani sadece hani bakarak şikâyet eder pozisyonda kalmamak adına. Birçok insan sorunu fark ediyor aslında ve sorundan şikâyet de ediyor, aktivistler bence hani sorunu değiştirmek için, çözüm bulmak için harekete geçen insanlar oluyorlar.” (K11)

Aktivist Olma Süreci: *Öne Çıkan Faktörler*

Engelli aktivist bireylerin aktivist olma süreçlerini nasıl deneyimledikleriyle ilgili ikinci problem cümlesine ilişkin olarak aktivistlerin belirttikleri öncelikli durum aktivist olmanın keskin çizgilerle ifade edilebilecek bir oluştan ziyade çeşitli faktörlerin dahil olduğu bir süreç şeklinde gelişmiş olduğu yönündedir. Bu sürecin temelindeki ilk ve en önemli faktör, engelliliğin kabulüne dair bir sürecin deneyimlenmesidir. Diğer bir ifadeyle ilk adım engel durumunun reddedilmemesi aksine içselleştirilmesidir.

“Yani her zaman tabii ki ailemde iki tane abim olduğu için fazla biliyordum bence yani her şeyden kördüm, hep o şeyde büyüdüm falan ama aslında bunu yeterince kabullenmemiş olduğumu üniversitede anladım diyebilirim. (...) üniversiteye geldiğimde işte ne bileyim mesela ‘hiç asla başka bir körle evlilik yapmam’ diyen biriydim mesela anlatabiliyor muyum, şu an benim eşim böyle veya ne bileyim mümkün olduğu zamanlarda hani görmüyor olduğumu söylememek gibi şeyler yaşadığımı hatırlıyorum. Hani o baston kullandığım halde falan ama içten içe körlüğü aslında yeterince de kabullenmemiş olduğumu bence üniversite yıllarında fark ettim diye düşünüyorum kendi adıma.” (K3)

“Çünkü ya sağlık sistemi zaten dediğim gibi buraya medikal modelden baktığı için sizi bir hasta olarak ele alıyor ve senin iki yıl içinde üç yıl içinde iyileşme ihtimalin var diyerek

örgütlüyorlar. (...) Ya bu tabii bu sizi ister istemez hani bir beklentiye sokuyor, diyorsunuz ki ya iki sene içinde ben yürüyebilirim tekrar. (...) ama üç seneden sonra artık yavaş yavaş hı cık ben fizyolojik olarak bir sakatım demeye başladım ama psikolojik olarak kabullenmek ne zamandı dersiniz ne zaman dışarı çıkıyorsanız, çıkmaya başladıysam o zamandı. (...) yedi sekiz sene sonra gerçek anlamda sakat kimliğini yerleştirdim zihnime diyebilirim.” (K8)

Aktivistler tarafından aktivist olma sürecinde rol oynayan bir diğer faktör ise aktivizm ruhu olarak ifade edilebilecek olan ‘mücadeleci’, ‘haksızlığa gelemeyen’, ‘duyarlı’, ‘asi’ gibi kelimelerle ifade ettikleri kişilik özellikleri olarak belirtilmiştir.

“Ya bence daha çok kişilikle alakalı çünkü sadece engellilik konusunda değil yani ben istediğimi almayı severim. Benim önüme konanla yetinmek değildir benim karakterim. Engelli olarak da istediğimi almak için aktivist olmam gerekiyordu. (...) Haklar yani öyle kendiliğinden verilmiyor, söke söke alınıyor.” (K4)

“Ya bu biraz da kişilik yapısı tabii yani ben hani bir arkadaşla konuşuyordum; öyle ben körlük üzerine aktivist olmasaydım başka bir alanda aktivist olurum.” (K3)

Diğer taraftan aktivistler aktivist olma süreçlerinde başka aktivistlerle, STK’larla veya engelli hakları ile ilgilenen kişilerle tanışmalarının etkisinden de bahsetmişlerdir. Kendileri için karşılaşılan bazı kişilerin rol model oldukları ve karşılıklı etkileşimlerinin yönlendirici bir etkiye sahip olduğunu belirten aktivistler bunların fikirlerinin ve mücadelelerinin gelişiminde yönlendirici olduklarını vurgulamışlardır.

“Yani benim gördüğüm engelliler işte engelliler haftasında okulumuza gelip çirkin kötü şarkılar söyleyip, sonra zarf dağıtıp bağış toplayan engellilerdi. Ya da işte ne bileyim televizyonun medyanın basının işte gösterdiği kadarıyla biliyordum engellileri. Yani benim özdeşim kurabileceğim tanıdığım, bana yakın demografik olarak, yani işte ne bileyim yaş bana yakın, işte ne bileyim işte üniversite okuyan, bununla bir şekilde baş eden, engel durumu bana benzer bu tarz örneklerim olmadı ve ailem de bu konuda pek bilgi sahibi değildi. (...) O dönem işte o XXX Derneği’nin kurulumuyla (...) kendime hakikaten model alabileceğim güçlü engelli kadınlarla tanıştım. Aaa bir bakıyorum kadın avukat aa süper. İşte şurada çalışıyor, işte ne bileyim psikolog aaa şurada çalışıyor ne bileyim yani başka başka meslekler veya işte aileleri var, çocukları var yani benim o güne kadar kafamda böyle yalnız başıma hani hiç etrafımda konuşabileceğim bir engelli olmaksızın kafamdan geçirdiğim bir sürü soru ama cevap buluyor süper bir şey bu. (...) Harika demek ki ben de yapabilirim, diye.” (K4)

Aktivist olma sürecinde en önemli gerekçelerden biri ‘hak mücadelesinin bizzat kendileri tarafından yapılması gerektiği’ düşüncesinin benimsenmesidir. Zira kendileri ve kendi sorunları için mücadele etmekten başka bir yol görmemektedirler.

“(…) bunun acısını çekiyorsun çünkü. Ayrımcılık yaşıyorsun. Bankaya gidiyorsun adam senden şahit istiyor, otobüse biniyorsun ineceğin durağı bulamıyorsun, birilerine sormak zorunda kalıyorsun, istihdam oluyor insanlar sana sırf kör oluşun nedeniyle yapmaması gereken şeyler yapıyor. Aslında bu bir şey nasıl söyleyeyim o yaşam seni biraz öyle olmaya itiyor. Ya bunlarla mücadele etmen gerektiğine inanıyorsun hani.” (K3)

Aktivistlerden K7’nin ‘yaşamak için başka şansım yoktu’ ifadesi aktivizmin engelli bireyleri görünür kılan ve mücadele motivasyonu olan hâlini yansıtmaktadır. Bu bağlamda aktivizm yaşamın itici gücü gözükmektedir.

“Yaşamak için başka şansım yoktu diyebilirim ya. Yani ya aktivist olmayan bir insan- bir engellinin yaşam alanı çok dar, mümkün değil yani (...) engelli olmayan insanların çok rahatlıkla yapabileceği birçok şeyi biz bir mücadeleyle yapmak zorunda kalıyoruz.” (K7)

Aktivistlerin Amaçları: Engelliler Lehine Değişim Yaratmak

Engelli aktivist bireyler aktivist olarak amaçlarını açıklarken engelli bireylerin çeşitli sorunlarla karşılaştıklarını ve bu sorunların çözülerek engelli bireylerin daha adil ve eşit bir dünyada yaşamaları için engellilerin lehine değişim yaratma amacıyla olduklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla aktivizmin amacı ya da aktivist olmanın temel amacı, sorunları bizzat deneyimleyenlerin ağzından ifade etmek ve bu çözümlerin yine kendileri tarafından önerilmesidir. Bu eylemsel mücadele hedefinin özünde ise eşit ve adil yaşam hakkına kavuşmak yatmaktadır. Bunun için de değiştirmek gerekmekte ve bu değişimin gücü de engelliliği deneyimleyen ve değişim ve mücadele fikrini yaşam tarzı hâline getiren aktivistlerce olmalıdır.

“Ben bir aktivist olarak Türkiye’de ve dünyada yaşayan engelliler ve dezavantajlı bütün insanların toplumsal hayata eşit, adil, bağımsız bir şekilde ve güvenli bir hayatla katılmalarını istiyorum. Hedefim bu. (...) Tabii ki özelde de engelli bireylerin ve ailelerinin toplumun içerisinde saygın bir yaşam sürmelerini sağlamak için ve engelli birey ve ailelerinin erişilebilir bir dünyada, mimari engelleri olmayan bir dünyada bağımsız bir hayat sürebilmeleri için çalışmalar yapıyorum ve bu doğrultuda da devam edeceğim.” (K1)

“Yani kendim başta olmak üzere diğer engelli insanların da haklarını almalarına aracılık edebilecek ufak da olsa birtakım değişimler yaratmak.” (K4)

“Amacım yani hedeflerim yani engelli hakları alanında özellikle yani bir değişim etkisi şey yapabilmek, değişim yaratabilmek. Engelli haklarını bilinir kılabilmek ilk öncelikle. Yani hâlâ çok çok çok temel şeyler bilinmiyor maalesef (...)” (K11)

Aktivistlerin Faaliyetleri ve Kullandıkları Yöntemler: Sokağa İnmeK-Yasal Başvurular-Lobicilik-Online Faaliyetler ve Birçok Şey

Aktivistler, engelli bireylerin yararına yönelik değişimleri yaratmak ve özellikle engelli bireylerin eşit ve adil biçimde haklardan ve özgürlüklerden yararlanabilmeleri için çeşitli faaliyetlerde bulduklarını belirtmişlerdir. Aktivistler bu faaliyetleri ‘sokağa inmek’ olarak ifade ederken bunu *protestolar, yürüyüşler, oturma eylemleri, basın açıklamaları* gibi faaliyetler tanımlamışlardır.

“(...) ÖSYM’nin önünde bildiğiniz pankart hazırlayıp eylem de yaptık yani sınavların, özellikle dil sınavlarının okuyucuyla olmaması için, ekran okuyucu yani bilgisayar destekli olması çünkü okuyucular çok kötü olabiliyor ve hani mümkün olursa belki ÖSS’nin bu şekilde olması için. (...) Yani dediğim gibi eylem de yaptık, gerçekten hani dövizlerimizi hazırladık gittik, şimdiki gibi böyle Twitter hashtag eylemleri gibi değil.” (K4)

“(...) bir amacın varsa, doğru kullanıyorsan sokağı, orada üç kişide beş kişide bir farkındalık yaratmak bile, ‘aa bunlar ne yapıyor’ deyip iki slogan duyması bile ben önemli olduğunu düşünüyorum.” (K7)

Aktivistler ‘sokağa inmek’ olarak açıkladıkları yöntemlerinin yanı sıra *yasal başvuru süreçleri* ve *lobicilik faaliyetleri* de kullandıklarını ve bunun çok önemli bir yöntem olduğunu vurgulamaktadırlar.

“Aktivistler ne yazık ki Türkiye’de yasal başvuru süreçlerini kullanmıyorlar. Yasal başvuru süreçlerinin çok önemli olduğunu düşünüyorum ve ben bunun çok faydasını gördüm. (...) o

davalar sonrasında, örneğin (...) kadar uzanan tramvay hattını bir dilekçe ile dava açmaya gerek bile kalmadan bütün hattı değiştirdi. Oradan sonra artık dilekçe vermeye bile gerek kalmadı bakın yaptığı bütün işlerde artık erişime dikkat ediyor ve bu davaları açan kişi benim, yani oradan biliyorum. (...) evet, yasal süreçler biraz sabır gerektiriyor, biraz zaman alıyor ama aldığınız zaman da tek seferde sonuç elde etme imkânınız var.” (K8)

“Yine eğitim alma hakkı konusunda birçok okula Millî Eğitim Bakanlığı üzerinden, CİMER üzerinden, ombudsmanlık üzerinden baskı oluşturduk, lobi oluşturduk okulların erişilebilir hâle getirilmesiyle ilgili. (...) yirmi okula asansör üç okula şey üç okula asansör yirmi okula rampa yaptırıldı. Bu lobi çalışması işte aktivizmdeki lobi çalışmasıdır.” (K1)

Aktivistler aktivist yöntemlerini farkındalık ve bilgi birikimini arttırmaya yönelik olarak gerçekleştirirken *yüz yüze* veya *online eğitimler verme*, *seminerler düzenleme* ve *konuşma yapma* gibi faaliyetlerde de bulunmaktadır. Ayrıca aktivistler engellilikle ilgili çeşitli *araştırmalar*, *projeler*, *izleme çalışmaları yürütme*, *raporlar hazırlama* ve *yayımlama* yöntemlerini de benimsemişlerdir.

“(…) bir sürü çalışmalar yapıyoruz, eğitimler, işte webinarlar, seminerler (...) (K11)

“(…) şu an on beş aylık bir proje yürütüyoruz (...) bağımsız yaşam hakkı ve kişisel asistanlık konusunda işte Türkiye'deki kişisel asistanlığın uygulanmasıyla alakalı olarak.” (K5)

“Birleşmiş Milletler Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin bir raporlama süreci vardı Türkiye'nin. Biz de bir grup engelli STK olarak (...) bir gölge rapor hazırladık: Bu sözleşmenin engelliler açısından Türkiye'de uygulanması. Bunu da hatta şeye gittik, Cenevre'ye gittik konseye sunduk, ekonomik sosyal konseye.” (K7)

Diğer taraftan aktivistlerin faaliyetleri ve buna ilişkin benimsedikleri yöntemleri pandemi döneminde de devam etmiş ve yukarıda belirtilen birçok faaliyetlerini özellikle ‘engellilik ve pandemi’ odağında gerçekleştirmişlerdir.

“Meclis'e bir raporlama yaptık, birkaç milletvekiline gönderdik. İnternet sayfasında, ilk defa bu virüsün yayılmasıyla beraber engellilerin karşılaşılabileceği sorunlara ilişkin dikkat çekmek amacıyla bir bilgi notu yayınladık. Önemli bir kısmını da ben kaleme aldım o bilgi notunun. Webinarlar düzenledik veya düzenlenmiş olanlara iştirak ettik. (K9)

“(…) pandemiyle alakalı olarak bilgilendirmeleri, bir deneme olarak da zihinsel engellilerin okuyacağı biçimde kolay okunabilir versiyonla yayınladık mesela. (...) Pandemiyle alakalı yine (...) bir raporlama çalışması yaptık, pandemide yaşanan, engelli kadınların yaşadığı süreçlerle alakalı. (...) pandemiye dayalı izleme çalışmaları yaptık.” (K11)

Aktivistler arasında akademik ve bilimsel faaliyetlerin yapıldığı da dile getirilmiştir.

“(…) ve yani şimdi aktivizmin de çok boyutu var bence hani illa böyle işte sokaklarda eylem yapmak mı işte ne bileyim resmi başvurular yapmak mı, işte şunlar bunlar mı. Ben, ben akademiyi aktivizm alanı olarak kullanıyorum, çoğunlukla.” (K4)

“Akademiye görüyorum tabii ki de yani özellikle bence yani Sakatlık Çalışmaları alanı çok aktivist de bir alan.” (K5)

Aktivistler özellikle dijital alanı ve bu alan içerisinde sosyal medyayı aktivist faaliyetleri için kullandıklarını ifade etmişlerdir. Engellilikle ilişkili internet siteleri, online dergiler, bloglar üzerinden engelli aktivistlerin çeşitli katılımları söz konusudur. Örneğin engelli aktivistler online dergilere yazı

yazdıklarını, çeşitli bloglarda paylaşımlar yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bu çerçevede dijital alan içerisinde sosyal medya platformları aktivistlere geniş kitlelere ulaşım imkânı sağlamakta ve aktivistler tarafından kullanılmaktadır. Sosyal medya platformlarında ve bu platformlar içerisinde özellikle Twitter’da kullanılan hashtag kampanyaları gibi kitlelere ulaşmayı kolaylaştıran faaliyetler aktivistler için önemli bir yere sahiptir. Aktivistler çeşitli hashtagler kullanarak kampanyalar yürüttüklerini ifade etmişlerdir.

“(…) İşte XXX diye kişisel bir sayfam var. Orada yaptığımız çalışmaları, düşüncelerimi, Türkiye’deki engellilikle ilgili olarak yapılan hataları, yapılması gerekenleri makalelerle paylaşıyorum, araştırmalar yaparak. Biraz algıyı değiştirmeye çalışıyorum. Aktivist bir çalışma o.” (K1)

“Onun dışında işte şey bir dönem bu [dergide] yazıyordum örneğin, engellilikle ilgili yazılarım vardı. Hani onu dolayısıyla böyle bir hani kendi belirlediğim bir aylık devam eden periyotlarda kendi belirlediğim bir konuda bir şekilde insanları bilgilendirmeye çalışmak böyle bir şey bence.” (K5)

“(…) sosyal medya paylaşımları bir aktivizm örneği bence çünkü orada on bin kişiye erişimin var ve bir konuda bilgi paylaşım oradaki on bin kişiye bir bilgi veriyorsun. Bir değişim yaratıyorsun. (...) paylaşımı yapacak insanlar olarak oturuyoruz, kafa patlatıyoruz ‘nasıl daha fazla değişim yaratılır’ı hesaplıyoruz, okuyoruz.” (K2)

“(…) her yıl 3 Aralık’ta ‘engel olma destek ol’, ‘sen de bir engel kaldır’ vesaire gibi hashtagler açıyoruz ancak hashtagimizin içerisinde acıma, yardım yardımlaşma veya yardıma muhtaç gösterme mesajlarını kabul etmiyoruz. Mutlaka hak temelli savunuculuk, yaşam hakkına saygı, birey olarak engel kaldırmaya yönelik paylaşımları yayınlıyoruz.” (K3)

Aktivistler dijital alanın kullanımının pandemi döneminde ağırlık kazandığını belirtse de bu alanı pandemi öncesi dönemde de kolaylaştırıcı olması sebebiyle kullandıklarını ve böylece geniş kitlelere ulaşabildiklerini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte pandemi dönemi aktivist faaliyetleri dijital alanda yoğunlaştırırken bu durum aktivistler tarafından olumlu ve olumsuz açıdan ele alınarak değerlendirilmiştir.

“(…) genel olarak her şeyin online’a taşındığını düşünüyorum. (...) bizim için sosyal ortamlarda bulunmak, kalabalık ve gürültülü ortamlarda bulunmak, dışarıda bulunmak zor. O yüzden bizim için tabii ki de daha iyi oldu. (...) salgın olduğu için herkes internette, o da işimizi kolaylaştırdı bence bir noktada. İnsanları toplamak daha kolay.” (K10)

“(…) Etkisiz oluyorsunuz yani bir şekilde sizi bertaraf edebiliyorlar orada. Mikrofonu kapatabiliyor, biliyorsun hani yönetici Zoom’da mikrofonunu kapatabiliyor. Orada senin mikrofonunu bir kapattığında, hoşuna gitmeyen şeyleri kimse duymamış oluyor ama öbür tarafta bunu engelleyemiyor yani çatır çatır tartışabiliyorsunuz bunun olmayacağını. Hani sus diyemiyor, o şeyi yapamıyor sana. Yani o yüzden salgın çok olumsuz etkiledi bizi de kendi kendimizi güçlendirme açısından da.” (K7)

Aktivistlerin aktivist faaliyetleri açıklarken üzerinde durdukları önemli bir vurgu ‘engelli bir birey olarak toplum içinde var olmayı ve gündelik yaşam akışının içine hakları olan bireyler olarak dahil olmayı’ aktivist bir eylem olarak nitelendirmeleridir.

“(…) var oluşumuz bile aktivist bir eylem (...) burada evden çıkıp işte XXX Üniversitesi’ne tek başıma hani metroya binerek bilmem ne vesaire gidiyor olmak bile hani ne bileyim işte şey düşünen bir toplum için bir aktivist eylem yani. Engelliler evinde oturmalı, otururlar ya da

hani engelliler sokağa çıkamazlar gibi bir düşünen bir toplum için aktivist bir şey yani benim sokağa çıkıp bir de üniversiteye ders vermeye gidiyor olmam yani.” (K5)

“(…) Örneğin işte ne bileyim yani otobüste veya işte sokakta hani biriyle bir iletişiminiz var (...) o anda söylediğiniz cümleler, o anda kullandığımız dil bile bir aktivizm örneğidir. (...) O yüzden çok büyük adımlar olmasa bile aktivizm, yapılan her eylemde kendine yer bulabilir.” (K4)

Aktivistlerin Faaliyetlerinde Karşılaştıkları Zorluklar: Yardım ile Acımanın Yeniden İnşası

Aktivistler aktivist faaliyetlerini yürütme sürecinde çeşitli zorlukları yaşadıklarını belirtirlerken bu zorlukların altında yatan temel nedenin ‘yardım etme’ ve ‘acıyan insan olma’ arasındaki ilişkiyle açıklanabileceğini vurgulamışlardır. Bu çerçevede özellikle STK’lar ve politika üreticiler tarafından engelliliğe ve engelli bireylerin karşılaştıkları sorunlara yöneltilen yardım temelli yaklaşımın aslında sorunları çözmediğini aksine geçici yardımlarla sorunların sürdürülmesine neden olduğunu belirten aktivistler bu durumun toplumda engelli bireylere yönelik sürekli ‘yardım etme’ düşüncesini ön plana çıkardığını ve dolayısıyla ‘acıma’ yaklaşımının yeniden üretilmesine yol açtığını ifade etmişlerdir. Tam da bu noktada aktivistler aktivist faaliyetlerinde bu durumun yani ‘yardıma muhtaç’ ve ‘acıyan insan’ etiketinin sürdürülmesinin karşısına çıkan en önemli zorluk olduğunu belirtmişlerdir. Aktivistlere göre belirtilen bu zorluklarla mücadelenin ana çıkış noktası, hak temelli yaklaşımdır. Aktivistler sorunların hem yasal hem de toplumsal düzeyde hak temelli yaklaşım ile sağlanması yönünde değişiklikler yaratılarak giderilmesini benimsemektedirler.

“(…) yardım temelli çalışan dernekler engellilerin aslında en büyük sorunudur. Çünkü bizim, engellilerin eşitsizlik problemini çözmek yönündeki çabamızda ciddi bir şey ket vuran unsur. Yani çünkü siz burada bunu bir hak olarak anlatırken, o çıkıyor toplumun engellilik konusunda bilinçsizliğinden yararlanıp olayı dramatize edip yardım toplayarak bunun bir yardım meselesi olduğu yönünde algı yaratıyor (...) Mesela şöyle söyleyeyim, Sosyal Sigortalar Kurumu engellilere verdiği tekerlekli sandalye bedellerini, geri ödeme bedellerini yedi yıldır değişmiyor, değiştirmiyor. Ne gerek var ki çünkü birtakım örgütler mavi kapak topluyor yani. Dolayısıyla engellilerin en büyük sorunu aslında engelliler konusunda çalışan derneklerdir, aktivizm yapmayan derneklerdir.” (K8)

Diğer taraftan aktivistler ülkenin siyasi yapısına ilişkin olarak çeşitli koşullar sebebiyle aktivist faaliyetlerini yerine getirmede ve sürdürmede bazı çekinceler yaşadıklarını ifade ederlerken bu durumdan dolayı zaman zaman geride durduklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda aktivist faaliyetlerinde korku ve çekinme duyguları yaşadıklarını vurgulamışlardır.

“(…) çünkü yani biz hepimiz insanız hani kendini aktivist olarak tanımlayan insanlar, bir Zeyna değiliz bir Herkül değiliz, bir doğa üstü varlık değiliz. Bizim de korkularımız, kaygılarımız çekincelerimiz var. Ailelerimiz var, belli bir işte ekonomik gelirimizin yok olmasından, el konmasından, atıyorum gözaltına alınmaktan, hapse girmekten hani her insanın korktuğu şeylerden tabii biz de korkuyoruz, çekiniyoruz. Yani öyle çok cesur olduğumu düşünmüyorum.” (K7)

Aktivistler aktivist faaliyetlerini sürdürmek ve bununla birlikte yaşamlarını idare ettirebilmek konusunda maddi sorunlarla da karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Bu maddi sorunlar karşısında bir STK’nın içerisinde yer almanın ve proje fonlarından faydalanmanın aktivist faaliyetlerin yerine getirilmesinde ve sürdürülmesinde temel kaynaklardan biri olduğu vurgulanmıştır.

“(…) E bu noktada tam zamanlı aktivistlik yaparken gelir kaybı güdüyor oluyorsun. Yani. Sistemin sana böyle dışarıdan zorladığı bir şey bu ve şu an sorguluyorum mesela kaybıyı

gütmeden yaşanabilir mi? Aktivistliğimizi çok daha rahat yapabilir miyiz? O tabii bambaşka sorgular.” (K2)

Aktivistlerin belirttikleri bir diğer önemli zorluk da genel anlamda hem engelli bireyler için hem de aktivizm faaliyetlerini yönetebilmek için aktivistlerin birebir karşı karşıya kaldığı erişilebilirlik sorunudur. Aktivistler erişilebilir olmayan bir toplumda özellikle fiziksel aktivist eylemlerin gerçekleştirebilmesinin oldukça zor olduğunu belirtmektedirler.

“(…) tabii tamamen engelsizlere göre dizayn edilmiş bir şehirde tamamen engelli insanların bir kortejde pankart açıp yürümesi çok zor oluyor.” (K7)

“(…) Bir de herkesin yapabileceği bir şey değil sokağa çıkıp protestoya katılmak. Bizim hiç değil. (...) Oraya gidersek biz çöküş geçireceğiz onuncu dakikasında, erişilebilir bir ortam olmadığı için ve olan o olacak. Hem çevreye panik yaratacak hem kendimize panik yaratacak. O yüzden çok mantıklı bir tercih değil günün sonunda.” (K10)

“(…) ama kolay bir şey değil yani hani bu devletin kapısını çalmak. Bir de iletişim, düşün. Nasıl iletişim kuracaksın? Yazman lazım resmi yazı yazamazsın. Hani ben mesela kalkıp gitsem federasyon başkanı olsam olabilirim. Eee ne yazacağım? Onu düşünüyorum mesela. Olayım diyorum ama nasıl yapacağım, kim destek olacak Türkçede, yazışmalarda. Kimse yok ve bunun için gönüllü birileri lazım. E nasıl olacak?” (K6)

Aktivistlere Göre Engelli Bireylerin Karşılaştıkları Sorunlar: Ayrımcılık ve Dışlanma

Engelli aktivist bireyler aktivist faaliyetlerini gerçekleştirmede hangi zorluklarla karşılaştıklarını belirtirlerken öncelikli olarak amaçlarına yeniden vurgu yapmaktadırlar. Aktivistler amaçlarının başında engelli bireylerin karşılaştığı çeşitli sorunlar karşısında engelli bireylerin yararına olacak şekilde değişim yaratılması olduğunu altını çizmektedirler. Bu noktada yaşanan ve öncelikli olarak dile getirilmesi gereken sorunların neler olduğu konusunda aktivistler engelli bireylerin bireysel ve kolektif olarak çeşitli sorunlarla karşılaştıkları gerçeğinin bilinmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu sorunlardan en önemlisi engelliliğe ve engelli olmaya ilişkin olumsuz kültürel tanımlamalardır. Bu tanımlamalar aktivistlere göre engelli bireyleri toplumsal yaşamda ayrımcılıkla, dışlanmayla ve temel hak ve özgürlüklerin engellenmesi sorunlarıyla karşı karşıya bırakmaktadır.

Aktivistlere göre engelli bireylerin karşılaştıkları en temel sorunlardan birisi *ayrımcılık* ve *dışlanmadır*. Toplumda engelli bireylere yönelik düşük beklentiler, olumsuz bakış açısı ve davranışlar ile özellikle yönetici ve politika üretici pozisyonundaki kişilerin olumsuz tutum ve ön yargıları, aktivistler tarafından ayrımcılığın ve dışlanmanın betimlenen nedenleri arasındadır.

“Yani engellilerin aslında tek sorunu var o da ayrımcılık sorunudur. Bütün diğer sorunlar onun altında öbeklenir. Yani eğitime katılamamak, eğitim hakkından yararlanamamak. E niye? Engelli olduğunuz için yararlanamıyorsunuz, orada eğitim ihtiyaçlarımız gözetilmediği için gidemiyorsunuz. E nedir bu? Engellilere yönelik ayrımcılıktır.” (K8)

“[Engellilerin karşılaştığı en temel sorun] Düşük beklenti bence. (...) Yani engellilerin hayatta hiçbir şeyi başaramayacağı veya sadece birilerinin yardımıyla bir şeyleri yapacağına ilişkin bir toplumsal beklenti var. Yasalar da buna göre kuruyor ve engellilerin bağımlı ve yetersiz olduğuna ilişkin bir inanç var. Sadece yardım edilmesi gereken biri olduğuna hatta bazen insan bile olarak görülmediğine inanılıyor.” (K3)

“(…) hani bu en temel sorunu ortaya çıkaran, aynı zamanda işte bu toplumsal önyargılara sahip kişilerin aslında yönetici pozisyonlarında olması, karar veren pozisyonunda olması ve

yasaların da bu önyargılara göre şekilleniyor olması sorunu bence (...) hizmetleri veren kişilerin engelliliğe dair çok fazla bilgisinin olmadığı hatta daha kötüsü bazen de olumsuz yargılara sahip olmaları diyebilirim en temeldeki sorun.” (K5)

“[İşitenler sağrıları] Görmüyorlar, saymıyorlar, dışlıyorlar, bencil davranıyorlar, empati yapmıyorlar gibi gibi uzar gider.” (K6)

Aktivistlere göre engelli bireyler toplumda ayrımcılık ve dışlanma sorunlarıyla her zaman karşı karşıya kalmaktadırlar. Tam da bu noktada tüm dünyanın ve Türkiye'nin birebir yaşadığı pandemi sürecinde engelli bireylerin ayrımcılık ve dışlanma sorunlarının daha belirgin hâle geldiği vurgulanmaktadır. Aktivistler tarafından, pandemiye ilişkin bilgilendirilmemek, özellikle eğitimde erişilebilir bir ortamın sağlanamaması ve ihtiyaçların dikkate alınmaması pandemi döneminde ayrımcılığın yeni biçimleri olarak ifade edilmiştir. Bu sorunların farkında olan aktivistler değişim ve mücadele amaçları çerçevesinde çeşitli girişimlerde bulduklarını ifade etmişlerdir.

“Ondan sonra EBA'nın görme engellilere uygun hâle getirilmesiyle ilgili girişimlerimiz oldu. (...) aşı ile ilgili önceliklerimiz oldu çünkü engelliler bu konuda oldukça dezavantajlı gruplardı. (...) Bu yönde aksiyonlarımız oldu. Şimdi de tabii bununla ilgili raporlamalarımız olacak ilerleyen zamanlarda.” (K8)

“(…) yani sağırlar mesela şey dediler, ‘biz Covid’in ne olduğunu bilmiyoruz ve bize işaret diliyle hiçbir açıklama yapılmıyor. Bu bir ayrımcılıktır.’ diye kampanya yaptılar mesela ona destek vermişim. Sonra Covid önlemleri (...) gibi şeyler hakkında (...) İşaret Dili tercümesi falan yaptık birkaç videoya. Bilgilendirici videolar yapmıştık. (...) Öyle aktivistlikler yapıyoruz.” (K2)

Temel hak ve özgürlüklere erişimlerinin engellendiğini ifade eden aktivistler *erişilebilirliğin sağlanmamasının* engelli bireyler tarafından farklı şekillerde deneyimlenen ortak ve en temel sorunlardan biri olduğunu ifade etmişlerdir.

“(…) körlüğünüzden değil, otobüste sesli anons olmadığı için yolculukta güçlük çekiyorsunuz, seçimlerde size uygun şablon pusula üretilmediği için gizli oyunuzu kullanamıyorsunuz, filmlerde sesli betimleme olmadığı için tek başınıza izleme güçlüğü yaşıyorsunuz.” (K3)

“(…) toplumun hiçbir alanı otistiklere erişilebilir değil. Bu çok üzücü bir şey. Mesela hastaneler erişilebilir değil, devlet kurumları erişilebilir değil, üniversiteler, liseler, ortaokul, ilkokul, her yer. Hiçbir yer erişilebilir değil. Hiçbiri.” (K10)

“Ya bazen şöyle düşünüyorum itiraf etmek gerekirse, ben bu dünyaya ait değilim ya, ben ait olmadığım bir yerde boşu boşuna yaşamaya çalışıyorum ve bazen gerçekten çok enerjim tükeniyor. Hani bu dünyaya ait değilim hissi de hemen her şeyin sağlam bireyler için düzenlenmiş, tasarlanmış, yapılmış olması ve hâlâ o şekilde işliyor olmasından kaynaklı.” (K4)

“(…) bizim en büyük sorunlarımızdan biri iletişim problemi. Bu sadece iletişim eğitim alanında değil televizyonlarda da var bunlar, hastaneye gittiğimizde iletişim kuramamak, adliyeye gittiğimizde iletişim kuramamak, karakola düştüğümüzde iletişim kuramamak, derdimizi anlatamamak. Bunlar böyle çok o kadar sıralayabiliriz ki.” (K12)

Diğer taraftan aktivistler engelli bireylere uygun erişilebilir eğitim ve istihdam süreci sağlanmayarak dışlanmalara zemin hazırlandığını belirtmişlerdir.

“Bizi unutmayın, biz de bu dünyanın içerisindeyiz. Siz de eğitim alabiliyorsanız bizim de eğitim almaya hakkımız var.” (K12)

“Zihinsel engelli bireylerin algı kapasitelerine uygun aile eğitimi ve birey eğitimi olmayışı. Onlar için en büyük sorun.” (K1)

“Mesela [bir iş yerine] veriyorsun CV tamam çok güzel. Ondan sonra arıyorlar, aradıkları kişi tabii kendi telefonu olmuyor, yakını oluyor, annesi oluyor, babası oluyor, her neyse, işte tamam ben iletirim diyor. ‘Kendisiyle görüşebilir miyim?’, kendisi işitme engelli diyoruz. ‘Hiç mi duymuyor?’ Hiç mi duymuyor ne diyeceksin. Ya işitme engelliyiz demiştik diye, ‘ha tamam o zaman’ hani ‘biz duyabilen birini arıyoruz.’ Yani böyle şeylerle karşılaşabiliyoruz. (...) kendini ifade edemediği için hani zayıf kalıyor, bu bir şey beceremez yapamaz diye düşünülerekten istihdam sağlanamıyor.” (K6)

Aktivistlere göre yasal düzenlemelerdeki eksiklikler ve var olan düzenlemelerin uygulanmaması engelli bireylerin sorunlarının sürdürülmesine neden olmaktadır.

“Yasal düzenlemelerdeki eksiklikler. (...) 2012'de en son süre bitti işte kamuya açık her yerin erişilebilir olması lazım. Otobüslere binebiliyor mu bugün tekerlekli sandalye kullanan insanlar? Her otobüse binebiliyor mu? Sokağa çıktığı zaman tuvalete gidebiliyor mu? Veya işte ben ya ben üniversiteye şimdi yeni başladım hiçbir kapıda Braille etiket yok, ben kendi odamı, sınıfı nasıl bulacağım bilmiyorum yani. Hani bunlar yasayla düzenleniyor ama yasalar delik deşik ediliyor ya da şikâyet edemiyorsun ya da etsen de hiçbir şey alamıyorsun hani o da bir sıkıntı.” (K4)

Yine aktivistlere göre engelli bireylerin kendileri ile ilgili karar alma süreçlerine *katılım haklarının önemszenmemesi* ve *dikkate alınmaması* da doğrudan bir diğer soruna yol açmaktadır ki bu sorun ‘engelli bireylerle ilgili üretilen hizmet ve politikaların uygun olmaması sorunu’dur. Aktivistler dünyadaki diğer engelli aktivistler gibi ortak olarak benimsedikleri ve kullandıkları *Biz Olmadan Bizim İçin Asla (Nothing About Us Without Us)* sloganı ile engelli bireylerin karar alma süreçlerine katılımlarında ve söz sahibi olmalarında mücadele ettiklerini ifade etmişlerdir.

“(…) mevzuat çıkartılırken, yasal düzenlemeler yapılırken hâlâ daha karar alma süreçlerine katılım, şeffaflık ve karşılıklı görüş alışverişi, iş birliği, kamu-STK iş birliği zemini yeterince oluşmuş değil. O yüzden karar alma süreçlerine katılım söz konusu değil.” (K9)

Aktivistler engelli bireylerin ihtiyaçlarının karşılanmasındaki maddi eksikliklerin gündelik yaşamı zorlaştırıcı sorunlar yarattığını belirtmişlerdir. Engelli bireylere yönelik hizmetler planlanırken ihtiyaçların dikkate alınmadığına ve ihtiyaçları giderici organizasyonun sağlanmadığına dikkat çekmektedirler.

“Mesela bizde işte (...) gürültü önleyici kulaklıklar var. Çoğu otistiğin sese karşı aşırı hassasiyeti var. Her yerde, sesli ortamlarda duramıyor. İşte ben dışarı çıktığımda sokakta uzun süre duramıyorum vesaire ve bunun hani, nasıl diyeyim, elektroniğini de alsan elektronik olmayanı da alsan düzgün olanı iki yüz liradan başlıyor. Bu herkesin verebileceği bir fiyat değil. Bunu gidip hani engelli maaşınla alabileceğin bir şey değil çünkü başka bir sürü şeye daha para gidiyor bu kapsam içerisinde.” (K10)

Sonuç

Bu çalışmada engel durumuna sahip olup kendini aktivist olarak tanımlayan ve bu bağlamda faaliyetler sürdüren bireylerin aktivizm deneyimleri derinlemesine olarak anlaşılmasına çalışılmıştır.

Çalışmada nitel bir araştırma yöntemi benimseyerek bulgulara ulaşılmış ve bu bulgular üzerinden herhangi bir genelleme amacı güdülmeyen çalışmaya katılan on iki aktivistin sosyal dünyaları aktivizm ve engellilik odaklarında incelenmiştir.

Aktivistler arasında öncelikle engel durumunun nasıl kavramsallaştırılması gerektiğine ilişkin olarak ortak bir görüşün olmadığı görülmüştür. Bu durum aslında engel durumunun nasıl ifade edilmesine ilişkin Burcu'nun Türkiye'de yaptığı araştırmaları (2006, 2007, 2011, 2017, 2020) destekleyecek şekilde 'engelli mi denilsin, sakat mı denilsin ya da daha farklı kavramsallaştırmalara mı gidilsin' sorgulaması noktasında bir görüş birliğinin olmadığına destekleyici kanıtı olarak düşünülebilir. Bu çerçevede engel durumunu taşıyan her bireyin kendi anlam dünyasında ve bu konuyla ilgilenenlerin ideolojik olarak konuya nasıl yaklaştıklarına bağlı olarak kavramsal temsiliyetin farklılık gösterdiği söylenebilir.

Aktivistler hem engelli olmaları hem de aktivist faaliyetlerin içinde yer almalarına bağlı olarak engelli bireylere ilişkin olumsuz kültürel anlamların toplumda yaygınlığına dikkat çekerlerken bu olumsuz tavrın engelliliği anlamsal olarak sürekli üretilen olumsuz odaklarda sabit kıldığını önemle vurgulamışlardır. Daha açık bir ifadeyle engelli bireyler toplumda gündelik yaşamın hemen her alanında olumsuz bakış açılarının etkisiyle bir sosyal engellenme içinde yer almaktadırlar. Türkiye'de de ÖZİDA (2009, s. 63) *Toplum Özürlülüğü Nasıl Anılıyor* araştırmasının sonuçlarında engeli olmayan bireyler engelli bireyleri 'yardıma muhtaç', 'acınacak insan', 'normal olmayan', 'toplumdan dışlanan' gibi tanımlarla açıklamışlardır. Yine Burcu'nun (2007) Türkiye'deki engelli bireylere ilişkin gerçekleştirdiği *Türkiye'de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma* başlıklı sosyolojik araştırmada da engelli bireylere yönelik öncelikli tanımlamalar sırasıyla 'acınan', 'dışlanan', 'alay edilen' olarak dikkat çekmektedir. Tam da bu noktada aktivistler aktivist eylemlerinin mücadele amaçlarının bu durumu değiştirme yönünde şekillendiğini öne çıkarmaktadırlar. Burcu (2020, s. 11) engelliliğin bir gerçeklik olarak kabul edilmesinin sorunlarla mücadele etmede ilk adım olduğunu ve engel durumunun kendisinin değil bu duruma atfedilen olumsuz anlamların ve sosyal organizasyonun içerimsel olmamasının engelliliğin üretiminde önemli olduğunu belirtmiştir. Bunu destekler şekilde aktivistler engel durumunu bireyin bedenine ait bir gerçeklik olarak kabul etmekle birlikte engelliliği bireyin bedenindeki bu farklılığın toplumdaki diğerleri tarafından olumsuz anlamlarla tanımlanmasına ve sosyal organizasyon içinde göz ardı edilmelerine bağlamışlardır. Dolayısıyla aktivistler engelli bireylerin karşılaştıkları sosyal sorunların sosyal engellenmeleri inşa eden sosyal ve kültürel faktörlerden kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Bu çerçevede Burcu, Oliver, Barnes, Finkelstein, Shakespeare gibi birçok engellilik sosyoloğunun belirttikleri gibi toplumda hâlihazırda var olan ve sürekli inşa edilen olumsuz anlamların bozulması ve yerine olumlu anlamların ikame edilmesi gerekmektedir. Bunun için de öncelikle engelli bireylerin kendi organize mücadelelerine ihtiyaç vardır.

Diğer taraftan aktivistler engelli bireylerin toplumda karşılaştıkları sorunlardan birisinin ayrımcılık ve dışlanma olduğunu vurgulamışlardır. Aktivistler bu sorunu açıklarken 'engellilere yönelik düşük beklentiler', 'olumsuz bakış açısı', 'olumsuz tutumlar', 'yönetici ve politika üretici pozisyonundaki kişilerin olumsuz tutum ve önyargılara sahip olmaları' gibi durumları ayrımcılığın ve dışlanmanın besleyici kaynakları olduğunu düşünmektedirler. Şüphesiz ayrımcılık ve dışlanma, aktivistlere göre engelli bireylerin temel hak ve özgürlüklere erişimini engellemektedir. Aktivistler engelli bireylerin en temel haklarından birinin 'erişilebilirlik' olduğunu belirtirlerken gündelik yaşamın her alanında 'erişilebilir' imkânlarla sahip olunması gerektiğini ön plana çıkarmışlardır. Çağlar'ın (2012, s. 587) da belirttiği gibi erişilebilirlik, engelli bireylerin tüm hak ve özgürlüklerini kullanmalarının, topluma tam katılımlarının ön koşuludur. Bu bağlamda belirtilen konu aktivistlerin hem mücadele alanlarından hem de aktivist faaliyet amaçlarından biridir. Ayrıca aktivistler bu soruna ilişkin çözümlerin üretilmesi ve bu alanda değişim yaratılması gerektiği misyonunu önemle benimsemişlerdir. Diğer taraftan şüphesiz hem dünyayı hem de Türkiye'yi etkileyen Covid 19 pandemi dönemi de engelli bireyler için erişilebilirlik sorun alanının farklı boyutlarla daha belirgin olmasına yol açmıştır. Aktivistler bizzat kendilerinin de deneyimledikleri gibi bu dönemde herkesle eşit bir şekilde hak ve özgürlüklerden yararlanma konusunda sorunlarla karşılaştıklarını, engelli bireylerin karşılaştıkları bu sorunlarda yasal düzenlemelerde eksikliklerin olduğunu ve var olan düzenlemelerin de maalesef uygulanmadığını dikkat çekici noktalar olarak belirtmişlerdir.

Aktivistler hizmet ve taleplere ilişkin altyapı ve ekonomik sorunlarla mücadele etmeyi ve bu yönde değişimler yaratmayı da önemsemektedirler. Dünya Engelli Raporu'na (DSÖ ve Dünya Bankası, 2011, s.

284) göre bireyi engelli hâle getiren engeller; ‘politika ve standartların yetersiz olması’, ‘olumsuz tutumlar, inançlar ve önyargılar’, ‘hizmet sunumunda eksiklikler’, ‘hizmet sunumunda yaşanan sorunlar’, ‘yetersiz finansman’, ‘ulaşılabilirlik sorunları’, ‘engellilerin istişare süreçlerine katılamaması’, ‘veri ve kanıt eksikliği’dir. Bu bağlamda mimari, eğitimsel, hukuki, sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel düzenlemelere ihtiyaç vardır ve bu ihtiyaçlara yönelik aktivist faaliyetler önem taşımaktadır.

Bulgular göstermiştir ki kendilerinin engelli olma deneyimleriyle birlikte mücadele alanı içinde bulunma gayreti ile şekillenen aktivist engelli bireylerin ana amaçları değişim yaratmak ve sorunları çözüm hâline dönüştürücü yolları görünür kılmak olmuştur. Bu bağlamda daha önce de vurgulandığı gibi engelli aktivist olmanın ilk adımı, engelliliği bedensel ve sosyal bir gerçeklik olarak kabul etmede yatmaktadır. Ancak ‘engelli kimliği inşa sürecinin’ engelli olmanın doğal bir sonucu olmadığını bunun bir kabul sürecinden geçtiğini de belirtmek gerekir. Bu süreç kolay değildir zira, Jenkins (2016) bir kimliğin inşasında hem dışsal tanımların hem de bireyin kendisine ait içsel tanımlamaların karşılıklı etkileşiminin önemini vurgular. Jenkins’in bu bilgisi dikkate alındığında başkaları tarafından sunulan dışsal tanımlamalar ile engelli bireyin kendine ait içsel tanımlamalarının karşılıklı etkileşimiyle kimlik inşası engellilik gerçekliğini kabul etme odağında şekillenebilmektedir. Nitekim Morris’in (1991) literatüre kazandırdığı ‘olumsuz kültüre resimleme’nin ağırlıklı olduğu toplumlarda engelli bireylerin engel durumu gerçekliğini kabul etmeleri ve engel durumunu içselleştirerek bir engelli birey kimliği geliştirmeleri oldukça zor gözükmektedir. Tam da bu nokta, aktivist olma sürecinde önemli bir yapı taşıdır. Aktivistler öncelikle engelli olma gerçekliklerini kabul ettiklerini belirtirlerken bulgular göstermiştir ki aktivist hareket içerisindeki engelli bireyler hem engelli birey kimliğini benimsemiş hem de yukarıda belirtilen zor süreci tamamlamış gözükmektedirler.

Aktivistler kendi yaşam deneyimlerinde engellilik konusunda belirttikleri hemen her sorunu bizzat yaşadıklarını belirtirlerken bu durumun kendilerine ait yani engel durumundan dolayı olmadığını toplumsal gerçekliklerle ilgili olduğunu önemle belirtmişlerdir. Bu belirtme aslında mağduru ya da suçluyu engel durumunda arayan toplumsal bakış açısını reddetmedir ve yerine sosyal içermeyi başaramayan ‘başarısız toplumu’ koymadır. Aktivistler için bu bilinç bir aydınlanmadır. Diğer taraftan, Campbell’in (2009, s. 16-29) de belirttiği gibi engelli birey sosyalizasyon sürecinde kendine yönelik birçok olumsuz koşulu içselleştirmeye başlayarak içselleştirilmiş sağlamlığı (internalized ableism) deneyimleyebilmektedir. Özellikle olumsuz kültürel anlamların hâkim olduğu toplumlarda sosyalizasyon süreci ile bireye aktarılan kültürel değerler ve bakış açısı yaşanan ayrımcılıkların içselleştirilmesine yol açabilir. Bu nedenle engelli bireylerin bu aydınlanmayı yaşamaları ve bir de bununla mücadele etmeye karar vermesi yönündeki aktivist kimlik benimseyişleri zaman zaman kendileri için de zor olabilir. Bu bağlamda aktivistler ‘aktivizm ruhu’ olarak ifade edilebilecek kişilik özelliklerinin aktivist olmalarında önemli bir role sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Aktivistler, ‘yaşamak için başka şansım yoktu’ şeklindeki vurgularıyla toplumda var olabilmek için diğer bir ifadeyle ayakta kalabilmek için karşılaştıkları her sorunla mücadele etmeleri gerektiğine dair inancı benimsemekte ve bu inancın kendilerini aktivist kıldığını belirtmektedirler.

Tüm bunlarla birlikte aktivistler diğer aktivistlerle ve STK’lar ile tanışmalarının ve etkileşime girmelerinin engelliği tanımlamalarında, anlamlandırmalarında ve aktivist bir mücadele biçimi benimsemelerinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir. ‘Bir şeyler yapmak’, ‘değiştirmek’ istediğini hisseden aktivistlerin bu konuda harekete geçmeleri ve bireysel olarak adım atmaları her zaman kolay olmamıştır. Bu noktada aktivistlerin çoğunun diğer engelli aktivistlerle ve/veya engellilik alanında çalışan derneklerle yollarının kesişmesi aktivizme başlamalarında veya aktivizmlerini yönlendirmelerinde rol oynamıştır. Bahsedilen tüm bu süreçlerin birbirinden ayrı ve doğrusal süreçler olmaktan ziyade çoğu halde birbiriyle iç içe ve döngüsel süreçler olduğu, aktivistler tarafından ifade edilmiştir.

Aktivistlerin yukarıda ifade edilen sorunlar karşısında harekete geçme biçimlerinde kullandıkları aktivist yöntemleri ve faaliyetleri çeşitlilik göstermektedir. Aktivistler yaygın olarak eğitimler, seminerler, konuşmalar yapmak, araştırmalar, projeler, izleme çalışmaları, raporlama yapmak, akademik ve bilimsel alanı kullanmak gibi şekillerde farkındalık ve bilgi birikimini arttırmaya yönelik yöntemleri kullanmaktadırlar. Protestolar, yürüyüşler, pankart açmak gibi toplumdaki bireylerle temasa geçebilecekleri doğrudan eylemler; dava açma veya dava sürecine dahil olma, dilekçe yazma gibi yasal başvuru süreçleri, politika üreticileri ikna etmek üzere lobcilik çalışmaları da aktivistlerin yöntemleri arasındadır. Aktivistlerin

tamamı dava açmak gibi yasal başvuru süreçlerini deneyimlememiş olsalar da Shaw'ın (2001, s. 276) ifade ettiği şekliyle davaların caydırıcı etkisi ve bazen kaybedilen bir davanın bile aktivistlere fayda sağlaması, bu yöntemi sıklıkla kullanan aktivistler tarafından vurgulanmıştır. Dijital alanda internet siteleri, bloglar, online dergiler ve gazetelerde yazılar yazmak, sosyal medya platformlarını kullanmak, hashtag kampanyaları yürütmek gibi faaliyetler sıklıkla gerçekleştirilmektedir. Aktivistler için dijital alanda yürütülen faaliyetler engellilik hâli ve erişilebilirlik bakımından kolaylaştırıcı bulunmaktadır. Dijital alan aktivistler tarafından hâlihazırda kullanılıyor olmakla birlikte pandemi döneminde bu alanı kullanma yoğunluk göstermiştir.

Kullanılan tüm bu yöntemlerin yanı sıra aktivistlerin engelli bir birey olarak toplumsal yaşama aktif katılma davranışının da aslında aktivist bir eylem olduğunu vurgulamaları önemlidir. Nitekim aktivistler sadece toplum içinde görünür olmalarının ve toplumdaki diğer bireylerle olan ilişkilerinde engelliliği temsil etme şekillerinin de bir aktivist faaliyet olduğunu önemle vurgulamışlardır. Dolayısıyla 'toplum içinde var olmak' şeklinde kendilerini ifade ettiklerini belirten aktivistler, bunun da önemli bir yöntem olduğunu ifade etmişlerdir.

Aktivistler faaliyetlerini yerine getirmede karşılaştıkları güçlükleri belli başlı bazı başlıklarla belirtmişlerdir. Bunlar 'engellilik konusuna yardım amaçlı yaklaşmak', 'erişilebilirlikte güçlükler ve eksiklikler', 'siyasal/bürokratik engeller/engellemeler' ve 'maddi sorunlar' olarak şekillenmiştir. Aktivistler faaliyetlerini planlama, gerçekleştirme ve sürdürmede, diğer bir ifadeyle amaçlarına ulaştırıcı yönde yöntemlerini geliştirmede ve uygulamada belirttikleri bu güçlükleri hedefledikleri değişimleri oluşturmada önemli bariyerler olarak nitelendirmişlerdir. Zira yardım temelli yaklaşım toplumda engellilere yönelik 'acınası', 'muhtaç', 'aciz' gibi kültürel tanımlamaların sürdürülmesine yol açmaktadır. Bu durum hak temelli yaklaşımın yaygınlaşmasına ve kazanımlarına engel olmaktadır. Burcu'nun (2020) da belirttiği gibi artık giderek hâkim olan hak temelli yaklaşımın yaygınlaştırılmasında bu olumsuz bakış açısının yapı bozumu gerekmektedir. Diğer taraftan aktivistlerin eylemlere katılma konusunda erişilebilirlik problemleri hedeflenen değişimin yaratımında önemli bir bariyerdir. Zira ulaşmak, çağırmak, katılımı sağlamak, anlatmak, açıklamak vb. için erişmek ve erişebilmek önemlidir. Siyasi ve bürokratik bazı durumlar aktivistler için bazen çekingен tavır sergilemelerine neden olabilmekte ve bu durum bazı aktivistlerde eylemlerinde geride durmaya neden olmaktadır.

Son olarak söylenebilir ki çalışmanın katılımcılarının verdiği bilgiler, aktivizm dünyasını özellikle engellilik konusunda anlama ve açıklamada ve daha geniş survey araştırmalar yürütmekte önemlidir. Aktivizm ve engelli aktivistler yaşadıkları toplumda dışarıda bırakılan, çoğu zaman görmezden gelinen engelli bireylerin organize mücadele sesi olarak düşünülebilir. Nitekim bu çalışmanın aktivistlerinin anlam dünyasında yer alan bilgilerle Türkiye'deki engelli aktivistlerin, engelli bireylerin tüm hak ve özgürlüklerden herkes gibi eşit bir şekilde yararlanmalarında, onurlu ve saygın bir yaşam sürmelerinde ve toplumun her alanında engelli bireylerin lehine olacak şekilde toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasi değişikliklerin gerçekleştirilmesinde mücadeleciler organize bir güç olma yolunda gayret gösterdikleri söylenebilir. Ancak bu sürecin gelişiminde ve devamlılığında şüphesiz bu araştırmanın da verdiği bilgilerin ışığı ile sorun alanlarının bizzat engelli olan aktivistlerce nasıl deneyimlendiği noktasına önem verilmelidir. Zira çözümlemelerde Burcu'nun (2020) da belirttiği gibi artık bugün hâkim olan insan hakları odağı ve sosyal içerme yaklaşımlarının yol göstericiliği kaçınılmazdır. Belirtilmelidir ki aktivist mücadelelerin sonuçları her zaman kısa sürede ortaya çıkmayabilir ve her aktivist faaliyet başarıyı garantileyemez. Yine de 'aktivistlerin toplumsal değişimi gerçekleştirme gücü' hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir (Shaw, 2001, s. 11).

Yazar katkısı:	Kavramsallaştırma BA, EBS; Veriyi düzenleme: BA; Veri Analizi: BA; Araştırma: BA; Yöntem: BA, EBS; Proje yönetimi: BA, EBS; Kaynaklar: BA; Gözetim: EBS; Onaylama: BA, EBS; Görselleştirme: BA; Taslak metin yazımı: BA; Gözden geçirilmiş metin yazımı: BA, EBS.
Çıkar çatışması:	Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Mali destek:	Yazarlar bu çalışma için mali destek almadıklarını bildirmiştir.
Etik kurul onayı:	Araştırmanın etik izni 27 Nisan 2021 tarihinde Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonundan alınmıştır.

Kaynakça

- Ardahanlıoğlu, B. (2022). Nitel araştırmalarda online derinlemesine görüşme tekniği ile veri toplama: Bir lisansüstü tez örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 60, Ö1-Ö12.
- Balcazar, F., ve Luna, R. (2006). Activism. G. L. Albrecht (Yay. haz.), *Encyclopedia of Disability* (1. Cilt) içinde (ss. 24-26). Thousand Oaks: Sage.
- Burcu, E. (2006). Özürlülük kimliği ve etiketlenmenin kişisel ve sosyal söylemleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23(2). 61-83.
- Burcu, E. (2007). *Türkiye’de özürlü birey olma: Temel sosyolojik özellikleri ve sorunları üzerine bir araştırma*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Burcu, E. (2010). Engellilik modelleri üzerine. N. Güngör Ergan, E. Burcu, B. Şahin (Yay. haz.), *Öğr. Gör. Hüseyin Yalçın’a armağan sosyoloji yazıları 3* içinde (ss. 69-81). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Burcu, E. (2011). Türkiye’deki engelli bireylere ilişkin kültürel tanımlamalar: Ankara örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1), 37-54.
- Burcu, E. (2017). Türkiye’de engelli bireylerin dezavantajlı konumlarına engellilik sosyolojisinin eleştirel tavrıyla bakmak. *Toplum ve Demokrasi*, 11(24), 107-125.
- Burcu, E. (2020). *Engellilik sosyolojisi* (Genişletilmiş 2. bs.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Burcu Sağlam, E. (2018). Araştırma yöntem ve teknikleri. E. Burcu Sağlam, A. Öğün Boyacıoğlu ve A. Gelgeç Bakacak (Yay. haz.), *Sosyoloji* içinde (ss. 99-136). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Campbell, F. K. (2009). *Contours of ableism: The production of disability and abledness*. London: Palgrave Macmillan.
- Campbell, J., Oliver, M. (1996). *Disability politics: Understanding our past, changing our future*. London: Routledge.
- Charlton, J. I. (1998). *Nothing about us without us*. Los Angeles: University of California Press.
- Çağlar, S. (2012). Engellilerin erişebilirlik hakkı ve Türkiye’de erişebilirlikleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61(2), 541-598.
- Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), ve Dünya Bankası (2011). *Dünya Engellilik Raporu*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme. (2009, 14 Temmuz). *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: 27288). Ocak 23, 2021 tarihinde erişildi, erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm>
- Gellner, D. N., Karki, M. B. (2007). The sociology of activism in Nepal: Some preliminary considerations. H. Ishii, D.N. Gellner, ve K. Nawa (Yay. haz.), *Political and social transformations in north India and Nepal: social dynamics in northern South Asia*, 2 içinde (ss. 361-397). Delhi: Manohar.
- Gitlin, T. (2003). *Letters to a young activist*. New York: Basic Books.
- Hurst, R. (2004). Legislation and human rights. J. Swain, S. French, C. Barnes, ve C. Thomas (Yay. haz.), *Disabling Barriers, Enabling Environments* (2. bs.) içinde (ss.297-302). London: Sage
- Jackson, M. A. (2018). Models of disability and human rights: Informing the improvement of built environment accessibility for people with disability at neighborhood scale?. *Laws*, 7(1), 10.
- Jenkins, R. (2016). *Sosyal kimlik* (G. Bostancı, Çev.). İstanbul: Everest.
- Jordan, T. (2002). *Activism! direct action, hacktivism and the future of society*. London: Reaktion books.
- Lawson, A., Beckett, A. E. (2021). The social and human rights models of disability: Towards a complementarity thesis. *The International Journal of Human Rights*, 25(2), 348-379.
- Martin, B. (2007). Activism, social and political. G. L. Anderson and K. G. Herr (Yay. haz.), *Encyclopedia of activism and social justice* içinde (ss. 19-27). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Morris, J. (1991). *Pride against prejudice: Transforming attitudes to disability*. London: The Women's Press.
- Oliver, M. (1996). *Understanding disability: From theory to practice*. New York: Macmillan Education.
- Pelka, F. (2012). *What we have done: An oral history of the disability rights Movement*. Massachusetts: University of Massachusetts Press.
- Robertson K., Robertson E. (2019). *How to make a difference: The definitive guide from the world’s most effective activists*. London: Cassell.
- Shakespeare, T. (2011). Sakatlık sosyal modeli (F. B. Aydar, Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.) *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* içinde (ss. 51-62). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Shakespeare, T., Gillespie-Sells, K., ve Davies, D. (1996). *The sexual politics of disability: Untold desires*. London: Cassell.

- Shaw, R. (2001). *Aktivistin el kitabı* (B. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Strauss, A., ve Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded Theory* (2. bs.). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Soldatic, K., ve Johnson, K. (Yay. haz.). (2019). *Global perspectives on disability activism and advocacy: Our way*. Oxfordshire: Routledge.
- Swain, J. (2004). International perspectives on disability. J. Swain, S. French, C. Barnes, ve C. Thomas (Yay. haz.), *Disabling Barriers, Enabling Environments* (2. bs.) içinde (ss.54-60). London: Sage.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı (DİE), ve T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA) (2004). *Türkiye özürlüler araştırması 2002*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA) (2009). *Özürlülük eğitimi: Toplum özürlülüğü nasıl anlıyor temel araştırması*. Erişim adresi: <https://www.aile.gov.tr/media/42389/how-society-perceives-persons-with-disabilities.pdf>
- UPIAS. (1976). Fundamental Principles of Disability. 1-23. Erişim adresi: <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/UPIAS-fundamental-principles.pdf>